

УДК 338.431.2

О. М. Дороховський,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-6248-6366

Л. Ю. Мельник,
д. е. н., професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-6317-1075

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.21.3

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО САМОАДАПТАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

O. Dorokhovskii,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor, Department
of Management, Interregional Academy of Personnel Management
L. Melnik,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Personnel
Management and Labor Economics, Interregional Academy of Personnel Management

SYSTEMIC APPROACH TO SELF-ADAPTATION OF RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT

Визначено, що для забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій необхідний дієвий економічний механізм на регіональному рівні, заснований на збалансованій ціновій і фінансово-кредитній політиці, що вимагає проведення економічної оцінки наявної системи підтримки. Важливим аспектом регіонального розвитку є системний підхід до самоадаптації сільських територій.

Встановлено, що для ризикових сільських територій на відміну від сприятливих не можна покладатися на автоматичну дію ринкових механізмів. Для сучасного стану та подальшого розвитку сільських територій потрібна розробка спеціального механізму на регіональному рівні з пристосування суб'єктів сільських територій до ринку. Таким інструментом може бути адаптаційний механізм. Розробка такого механізму особливо актуальна для сільських територій та їх суб'єктів, як способу виходу із кризового стану регіональної економіки.

Доведено, що в умовах формування цивілізованого ринкового господарства механізм самоадаптації сільських територій є каталізатором і гарантом стійкого соціально-економічного розвитку регіону. Метою формування такого механізму є економічна та соціальна стабільність, стійкість економічного розвитку, забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні. Соціально-економічна реконструкція регіональної економіки, не покладається на спонтанність виникнення та функціонування ринку. Водночас зміцнення інститутів регіонів як практичне завдання повинно виводитися не з тих чи інших економічних доктрин, а з об'єктивних положень щодо розвитку регіональної економіки і орієнтуватися на критерій економічної та соціальної ефективності.

It is determined that in order to ensure the socio-economic development of rural territories, an effective economic mechanism at the regional level is needed, based on a balanced price and financial-credit policy, which requires an economic evaluation of the existing support system. An important aspect of regional development is a systematic approach to rural self-adaptation.

It is established that, for risky rural areas, unlike favorable rural areas, one cannot rely on the automatic operation of market mechanisms. The current state and further development of rural areas requires the development of a special mechanism at the regional level to adapt rural areas to the market. Such an instrument can be an adaptation mechanism. The development of such a mechanism is particularly relevant to rural areas and their constituents as a way of coping with the crisis of the regional economy.

It is proved that in the conditions of formation of a civilized market economy, the mechanism of rural adaptation itself is a catalyst and guarantor of sustainable socio-economic development of the region. The purpose of the formation of such a mechanism is economic and social stability, sustainability of economic development, provision of food security at the regional level. The socio-economic reconstruction of the regional economy does not rely on the spontaneity of the emergence and functioning of the market. At the same time, strengthening the institutions of the regions as a practical task should not be derived from objective economic doctrines, but from objective provisions on the development of the regional economy and be guided by the criterion of economic and social efficiency.

In the conditions of decentralization, the socio-economic reconstruction of the regional economy, does not rely on the spontaneity of the emergence and functioning of the market, requires active activity at the regional level. At the same

time, strengthening the regions as a practical task should not derive from objective economic doctrines but from objective provisions for the development of the regional economy and be guided by the criterion of economic and social efficiency.

In a market environment it is necessary to manage economic and social goals in their unity. The bottom line is that regulation at the regional level should not only address economic problems, but also take into account the formed values of the rural population, the behavior patterns of its various groups, socio-psychological and national characteristics.

Ключові слова: системний підхід, самоадаптація сільських територій, регіональний розвиток.
Key words: systematic approach, rural self-adaptation, regional development.

ВСТУП

Регіональна політика розвитку сільських територій покликана забезпечувати формування сприятливого інституційного, організаційного та економічного середовища на регіональному рівні, стимулювати налагодження дієвих механізмів залучення вітчизняних і закордонних інвестицій у сільську місцевість, а також створювати комфортні умови для проживання і роботи мешканців українського села. Незважаючи на поодинокі кроки, що робляться владою в напрямі формування такої політики, загалом цей процес характеризується непослідовністю, половинчастістю, невиконанням визначених відповідними документами правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на сталий розвиток сільських територій, а також неузгодженістю з принципами та стандартами, що діють у розвинених країнах світу.

Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій на теоретичному рівні вивчалися багатьма вченими. Проте вони як складна соціально-економічна системи залишаються недостатньо дослідженими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначити теоретичні підвалини та розробити практичні пропозиції щодо реалізації системного підходу до самоадаптації сільських територій в контексті регіонального розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Значна частина сільських територій півдня України знаходиться в зоні екстремальних природно-кліматичних умов. Тут практично немає таких районів, де не вимагалось б проведення робіт по запобіганню тих чи інших несприятливих факторів. В одних випадках це боротьба з посухою, в інших — осушення надмірно зволжених земель. У ряді місць необхідна боротьба з ерозією ґрунтів, поліпшення їх хімічного стану, запобігання загибелі посівів від заморозків. На екстремальні природні умови наклалися дестабілізуючі економічні фактори, що погіршили можливості стійкого функціонування сільськогосподарських товаровиробників.

Як відзначає Кирилов Ю.Є., в результаті циклічності, нерівномірності економічного розвитку, кризи, проведення соціально-економічних реформ відбуваються радикальні зміни, які роблять необхідними адекватні зміни у внутрішньому середовищі, структурі, господарському поведінці організації.

Процес активного пристосування соціальних одиниць до мінливих умов зовнішнього середовища отримав назву адаптації. Розуміння адаптації в вузькому сенсі зводиться до процесу зрівноважування взаємодій цієї системи із зовнішнім середовищем у кожен конкретний момент. Організаційно-виробничі системи є системами адаптивними, тобто самі пристосовуються. Удосконалення, доробка адаптивної системи стосовно до значних змін зовнішнього середовища називається постадаптацією. Система адаптації як частина антикризового механізму, як правило, формується навмисно шляхом розробки і здійснення комплексу заходів щодо пристосування до зовнішнього середовища і ґрунтується на певних принципах.

На думку ряду дослідників, до них відносять такі: відображення; безперервність; зворотний зв'язок; поєднання самоадаптації із зовнішнім регулюванням; вибірковість; динамічна рівновага; самозбереження; прогнозування; управління і ефективність. Крім перерахованих, можна додати системність, облік внутрішніх факторів і синергетичність [2].

Вибір такого підходу пояснюється тим, що для депресивних сільських територій на відміну від сприятливих можна покладатися на автоматичну дію ринкових механізмів. Збереглося дуже багато чинників, які перешкоджають їх дії, вкорінених як у свідомості людей, так і в специфічності галузі, де першоосновою є біологічні складові. Тому не можна перекласти повністю відповідальність за розвиток аналізованих процесів на вільну ініціативу сільських працівників. Сказане зовсім не означає установки на повернення до старих методів, мова йде про вироблення тактики і стратегії дій в умовах ринкових відносин.

Для сучасного стану та подальшого розвитку сільських територій потрібна розробка спе-

ціального механізму по пристосуванню суб'єктів сільських територій до ринку. Таким інструментом може бути адаптаційний механізм на регіональному рівні.

Адаптаційний механізм — це способи і методи, які використовує даний суб'єкт, галузь, сфера для того, щоб пристосуватися, акліматизуватися (вжитися в ринкове середовище) і в подальшому ефективно-перманентно розвиватися [3, с. 55].

З точки зору теорії, потрібно розробити таку економічну категорію, як "адаптаційний механізм", який матиме свої особливості для кожної галузі економіки. Зокрема для промисловості, де всі процеси здійснюються "під дахом", будуть діяти одні "закони", в сільському господарстві, інші, а в соціальній сфері, в силу своєї особливості, не можуть бути використані ті способи і методи, які прийнятні для вищезазначених галузей.

Розробка такого механізму особливо актуальна для депресивних сільських територій та її суб'єктів, а що стосується Кіровоградського регіону — знання способів виходу із кризового стану економіки є найважливішим елементом "виходу" від депресивності.

Стратегічна мета адаптаційного механізму полягає в тому, щоб домогтися сталого динамічного зростання виробництва конкурентоспроможної продукції, активізації відтворювальних процесів, що сприяють підвищенню рівня життя населення та соціального розвитку суспільства; зниження інтенсивності впливу на природу та охорону навколишнього середовища, підвищення екологічної культури агропромислового виробництва [4, с. 61].

Отже, всі складові механізму зосереджені на розвиток продовольчого комплексу та повинні визначати принципи, вимоги, обмеження, шляхи вирішення відповідних проблем і спрямовані на підвищення стійкості агропромислового виробництва та сільської спільноти.

На нашу думку, для ефективного розвитку сільських територій досліджуваного регіону, необхідно внести поправки в стратегічному напрямку реформування аграрної економіки на регіональному рівні.

Міжрегіональні зв'язки також важливі, оскільки дозволяють скласти ресурси двох або більше об'єднаних територій. Способами встановлення таких зв'язків можуть бути кооперація та інтеграція, про які йшла мова вище.

На нашу думку, держава в умовах сучасного ринкового господарства повинна виконувати функції стимулювання зростання виробництва та соціального захисту населення, підвищення якості життя. Для цього вона зобов'язана не

тільки забезпечувати все необхідне для функціонування ринкової конкуренції, захищати законні права населення регіонів, а й допомагати господарюючим суб'єктам пристосовуватися до змін ринкової кон'юнктури, створювати сприятливі умови для активації їх виробничої діяльності. Водночас ефективний соціально-економічний розвиток можливий лише при оптимальному поєднанні ринкових і державних механізмів впливу на економіку. Це особливо важливо для аграрного сектора. Найбільш цілісну систему регулювання на регіональному рівні сільського господарства розробив Онищенко О.М., де представлені цілі, завдання, функції, методи і механізми регулювання на регіональному рівні [4, с. 59].

Необхідність регулювання на регіональному рівні в сільському господарстві і взагалі в аграрній сфері викликано кількома обставинами.

По-перше, як відомо, існує висока залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних факторів.

По-друге, економіка агропромислового виробництва в умовах переходу до ринкового механізму господарювання постійно ускладнюється. Обумовлено це, передусім, кардинальною зміною відносин власності, а саме переходом до приватної, колективно-часткової форм власності.

Відбувається або відбулася зміна структури агропромислового виробництва, де відзначається значне зростання кількості господарюючих суб'єктів — носіїв інтересів. Чисто ринкова саморегулююча система методом проб і помилок не в змозі забезпечити оптимальне поєднання різноманіття цих інтересів, дозвіл постійно зростаючих між ними протиріч.

Інтереси населення на ринку продовольства на перший погляд прямо протилежні інтересам виробників продовольства, які зацікавлені в збільшенні ринкових цін.

Інтереси сільськогосподарських, переробних та торгівельних організацій також не збігаються. Кожен учасник зацікавлений у збільшенні своєї частки продукту і зменшенні податкових платежів, а держава — у їх збільшенні.

Пошуки компромісу між учасниками ринку з незбіжними, частково суперечливими інтересами — складне завдання, в якому саме знаходження задовільного рішення являє собою важковирішувану задачу.

По-третє, глобалізація економіки з її аспектами ускладнення міжнародних економічних зв'язків і підвищення ступеня конкуренції, яка набуває цивілізовано-непримиренну форму.

Все це викликає необхідність посилення державного впливу, причому системного, еко-

номічного, правового, соціального, адміністративного, інституційного, тобто всі елементи економічного механізму повинні функціонувати синхронно, в органічній єдності, не блокуючи один одного, а ефективно взаємодіючи.

Специфіка депресії сільських територій зумовлює і основні напрями регулювання на регіональному рівні:

- державна підтримка при здійсненні великих комплексних економічних і соціальних програм;

- пряма державна бюджетна та кредитна допомога виробництву продовольства;

- використання спеціальних економічних важелів, жорсткий контроль за цінами.

В умовах формування цивілізованого ринкового господарства механізм регулювання на регіональному рівні, що представляє собою систему організації цілеспрямованого впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів сільських територій, є каталізатором і гарантом його стійкого соціально-економічного розвитку. Генеральна мета регулювання на регіональному рівні сільських територій регіону — економічна та соціальна стабільність, стійкість економічного розвитку, забезпечення продовольчої безпеки.

Правовою базою створення цілісної системи регулювання на регіональному рівні сільських територій в Україні є Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України". Ця система включає в себе:

- пряму підтримку агропромислового виробництва з державного бюджету;

- державні заходи по забезпеченню функціонування ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;

- регулювання кредитування та страхування агропромислового виробництва;

- регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства.

Варсеналі регулювання на регіональному рівні важливе місце займає держзамовлення, яке дозволяє гарантовано реалізовувати певну частину товарної продукції сільськогосподарських товаровиробниками і поповнити регіональний продовольчий фонд. У формуванні держзамовлення велику роль відіграють ціни, за якими буде оплачена продукція. Вони повинні бути на рівні ринкових або не менш складній собівартості по даній продукції. Але те, що практикується в деяких регіонах, коли сільськогосподарські підприємства повинні поставляти продукцію в продовольчий фонд за рахунок погашення боргів, утворених, до речі, з вини держави, не найкращий спосіб стимулювання агропромислового виробництва.

Важливим напрямом регулювання на регіональному рівні продовольчого ринку є до-

таційні та компенсаційні виплати. В системі дотаційною підтримки сільськогосподарських товаровиробників можна виділити два напрями отримання коштів: з державного бюджету і з бюджетів суб'єктів України. За рахунок державного бюджету підтримується племінна справа у тваринництві, виробництво вовни, компенсується частина витрат, пов'язаних з подорожчанням промислової продукції і послуг.

Регіоналізація систем підтримки, дозволяючи повніше враховувати місцеві особливості попиту і пропозиції, має і негативні сторони, що виражаються в уповільненні розвитку єдиного в рамках України ринку продовольства. Поставлені в залежність від можливостей місцевого бюджету і особливостей конкретного регіону ставки дотацій і компенсацій є причиною багатьох труднощів у міжрегіональних економічних відносинах. Рівень дотування в регіонах значною мірою залежить від чинників, не пов'язаних з власне сільськогосподарським виробництвом. Розмір фактично виплачених дотацій з бюджетів регіонів варіюється в широких межах. У регіонах, які мають найвищі показники спеціалізації, рівень дотування не завжди достатній. Найбільшу цінову підтримку надають привілейовані щодо бюджетної самостійності регіону, найменшу — регіони, де ці галузі є галузями спеціалізації.

Роль нівелювання необгрунтованої відмінності в закупівельних цінах повинні в Україні виконувати гарантовані ціни, але так і не профінансовані через відсутність коштів у бюджеті. Пріоритетна роль регулювання на регіональному рівні не применшує значення ринкової самоорганізації в забезпеченні структурної перебудови економіки і переходу до стійкого зростання. Водночас держава не підміняє підприємницьку ініціативу, а створює умови для приватної інвестиційної активності та економічного підйому, пов'язаних з широким освоєнням нових перспективних технологій на засадах ринкової конкуренції. Вона допомагає формуванню конкурентноспроможних господарських організацій, які в змозі працювати на внутрішньому та світових ринках в умовах жорсткої конкуренції, концентрувати ресурси на перспективних напрямках оновлення виробництва, підтримує приватні ініціативи з освоєння елементів сучасного і новітнього технологічних укладів, стимулюючи інноваційну активність.

У зв'язку з тим, що вимальовується чітка роль держави, а економічна система стає ринковою, сільськогосподарські товаровиробники повинні працювати як комерційні підприємства і на основі самофінансування, а заходи підтримки з боку держави мають бути лише додатковим "спонсор-

ством" для забезпечення нормальних економічних умов господарювання. Субсидії, дотації, пільги та інші регулюючі важелі та інструменти повинні орієнтувати товаровиробників на більш ефективне господарювання, їх треба застосовувати суворо диференційовано.

Світовий розвиток агропромислового виробництва показує, що незважаючи на зусилля ліберальних економістів, агропромисловий комплекс все далі й далі відходить від законів вільного ринку. Допомога урядів розвинених країн сільському господарству вже перевищила рівень. Постійне дофінансування (пряме і непряме) нерентабельної галузі національної економіки стало звичайною практикою цих країн.

Між тим, з урахуванням вищевикладеного, агропромисловий комплекс у розвинених країнах стає галуззю, що приносить прибуток його учасникам. І зараз західні аграрні товаровиробники в очікуванні надприбутків, які може принести агропромисловий комплекс, інтегрований з харчовою промисловістю і біотехнологічним сектором інноваційного потенціалу.

Але, як відомо, продукція створюється в одній ланці, а прибуток "спливає" в інші ланки ланцюжка, і поки ніхто не навчився розподіляти багатомільярдний фінансовий потік настільки рівномірно, щоб сільське господарство отримувало свою частку прибутку не у вигляді бюджетних подачок, а як прибуток від нормальних бізнес-операцій.

Світовий ринок продуктів, в основі якого лежить агропромисловий комплекс, в перспективі стане більш прибутковою галуззю, ніж будь-який інший. Корми для худоби з біодобавками, екологічно чисті продукти, нові методи збагачення ґрунтів, ландшафтно-екологічне землеробство та інші супертехнології підвищать ефективність аграрного сектора в кілька разів, а це нові ринки і новий прибуток.

Формування регульованого ринку в українських умовах необхідно проводити з урахуванням як української специфіки, так і вмілим використанням відповідного досвіду країн з розвиненими ринковими системами, де державне регулювання формувалося протягом століть, а особливо активно — в другій половині минулого століття.

На початку реформ прихильники економічного лібералізму доводили, що ринок не терпить державного втручання і "невидима рука" сама все налагодить. Однак "вільний ринок" перетворив економіку в арену реалізації спекулятивних інтересів, що йдуть врозріз як з інтересами суспільства, так і з інтересами сільських територій.

ВИСНОВКИ

В умовах децентралізації соціально-економічна реконструкція регіональної економіки, не покладається на спонтанність виникнення та функціонування ринку, вимагає активної діяльності на регіональному рівні. При цьому зміцнення регіонів як практичне завдання повинно виводитися не з тих чи інших економічних доктрин, а з об'єктивних положень щодо розвитку регіональної економіки і орієнтуватися на критерій економічної та соціальної ефективності.

У ринкових умовах необхідно управляти економічними та соціальними цілями в їх єдності. Сутність полягає в тому, що заходи регулювання на регіональному рівні повинні охопити не тільки вирішення економічних проблем, але брати до уваги сформовані цінності сільського населення, моделі поведінки його різних груп, соціально-психологічні і національні особливості.

Література:

1. Кирилов Ю.Є. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі національної економіки. *ScienceRise*. 2015. № 3 (3). С. 82—88.
2. Коробка В.М. Передумови формування інноваційного підприємницького середовища в аграрному секторі. *Економіка: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 38—42.
3. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51—58.
4. Онищенко О.М. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози. *Економіка України*. 2013. № 4. С. 59—68.

References:

1. Kirilov, Y.E. (2015), "Perfection of the organizational-economic mechanism of development of innovative activity in the agricultural sector of the national economy", *ScienceRise*, vol. 3 (3), pp. 82—88.
2. Korobka, V.M. (2014), "Prerequisites create innovative business environment in the agricultural sector", *Ekonomika: teoriya ta praktika*, vol. 2, pp. 38—42.
3. Malik, M.J. (2008), "To the question of sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51—58.
4. Onyschenko, O.M. (2013), "Households: final estimates, forecasts", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 59—68.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2019 р.